

De onbekende Spanjaard directeur. Leo Spanjaard en zijn mysteries

Paul Denekamp

De aanleiding voor dit verhaal over fabrieksdirecteur Leo Spanjaard was een opmerkelijk verschil tussen twee hierbij afgedrukte foto's. Op de eerste foto uit 1930 is Leo te zien in de directeurskamer verlegen leunend tegen een kastje. Achter twee bureaus zitten zijn twintig jaar oudere achterneven Karel en Isaac Spanjaard, die op dat moment met hun tweeën feitelijk de directie vormden. Een andere achterneef en directeur Jacob Spanjaard was toen al ernstig ziek. Leo was nog geen directielid, maar deed als adjunct-directeur al wel directiewerk.

Karel en Isaac poseren voor deze foto en kijken wel naar de camera. Leo kijkt weg en lijkt zich geen raad te weten met de situatie. Op de volgende foto zien we daarentegen een trotse Leo een paar jaar later achter het stuur van zijn Buick kijken naar de fotograaf, terwijl hij reclame maakt voor de Emma-bloemcollectie.

Er waren meer opmerkelijke zaken in zijn leven. Hij was de eerste Spanjaard-directeur die ongetrouwd is gebleven, terwijl hij toch een interessante huwelijkspartner moet zijn geweest en de eerste die een wetenschappelijke studie gevolgd heeft. Zijn voorgangers als directeur hadden alleen een textielvakopleiding gevolgd. Leo was ook de eerste die een reis maakte naar een ander werelddeel en die bui-

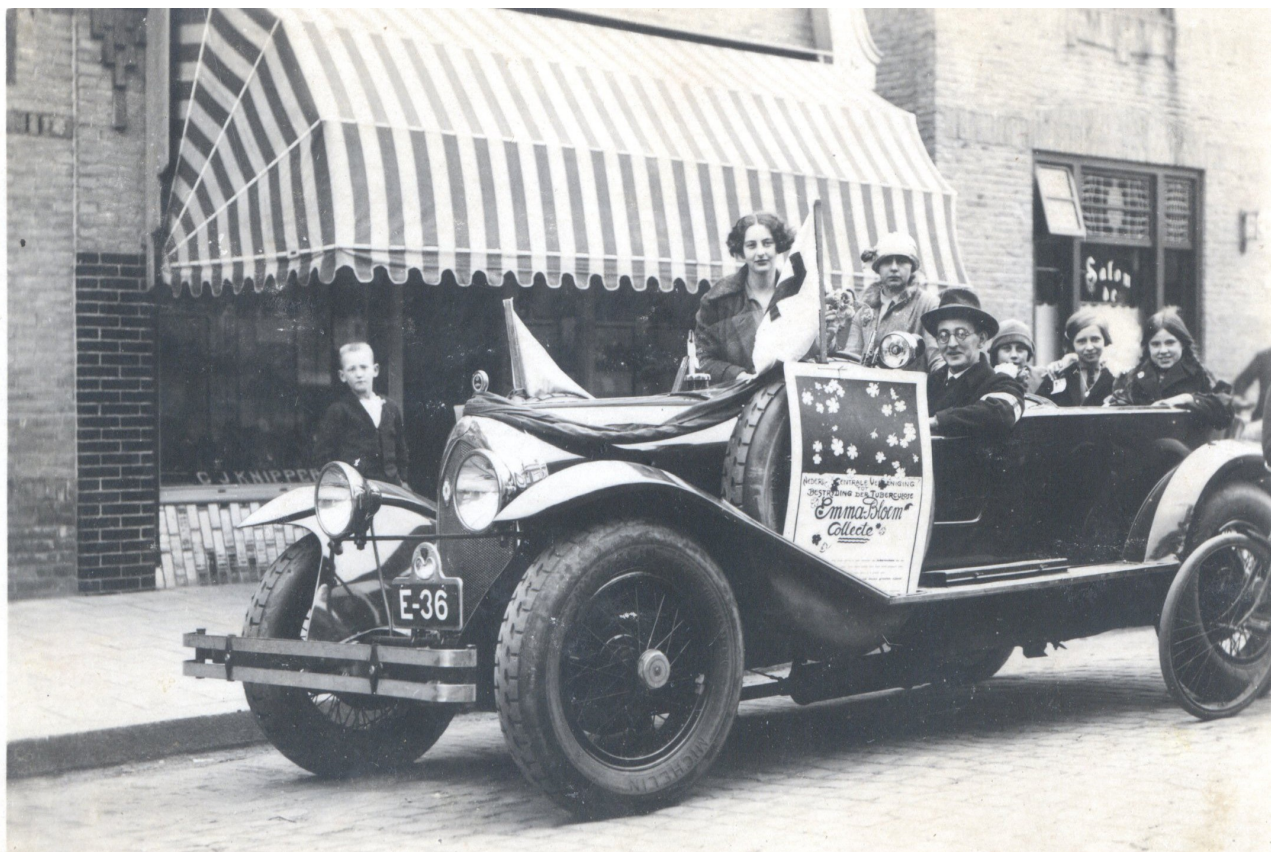
ten Borne ging wonen, vier kilometer naar het zuidwesten in Delden. En hij was de eerste Spanjaard-directeur die in functie overleed en niet op de joodse begraafplaats in Borne, maar op de algemene begraafplaats in Delden begraven ligt.

Leo is geboren in 1896 als enigst kind in de Villa Elisabeth aan de Grotestraat. Zijn vader Albert, fabrieksdirecteur van 1891 tot 1912, had de villa in 1895 laten bouwen en vernoemd naar zijn moeder Betje van der Wijk. Leo verhuisde in 1909 naar Almelo en aan zijn cijferlijsten te zien was hij er een goede leerling op de HBS.

Nadat zijn vader commissaris van de fabriek was

De directeurskamer in de Spanjaard fabriek. Geheel rechts Karel, in het midden Albert en bescheiden achterin Leo.
Bron: gemeentearchief Borne, foto nr. 009507.

Leo Spanjaard achter het stuur van zijn Buick tijdens het inzamelen van geld voor de Emmabloem collecte.
Bron: gemeentearchief Borne, foto nr. 003781.

geworden, vertrokken zijn ouders in 1913 naar Den Haag en ook Leo kwam erheen. Twee jaar later verhuisde hij naar Delft, waar hij werktuigbouwkunde studeerde aan de Technische Hogeschool. Die studie heeft hij niet afgemaakt en datzelfde gold voor een studie aan de Economische Hogeschool in Rotterdam. Hij vertrok vervolgens naar Zuid-Amerika maar wat hij daar gedaan heeft, is onbekend. In 1923 keerde hij van zijn verre reis terug en ging aan de slag in de Spanjaardfabriek als 'industriël'.

Zijn geboortehuis was gemeentehuis geworden. Leo huurde kamers iets verder op in de Grotestraat in een deel van het 'Spanjaardhuis', een door zijn grootvader Levie Spanjaard gebouwde villa. Dat deel werd bewoond werd door Alberts neef, de slager Meijer Spanjaard en zijn vrouw Johanna Frankfort. In 1925 overleed Meijer. Het gedeelte dat Leo bewoonde werd na zijn vertrek naar Delden door Johanna aan niet-familieleden verhuurd.

In september 1929 kondigde Jacob Spanjaard aan dat hij om gezondheidsredenen wilde bedanken als directeur. Drie maanden later werd Leo ontboden bij de vergadering van raad van commissarissen en daar vertelde zijn vader Albert als voorzitter van die raad hem, dat hij benoemd was tot adjunct-directeur en algemeen procuratiehouder. Hij wees hem 'op de betekenis van deze benoeming als overgang tot een verdere stap in dienst van de NV enerzijds en an-

derzijds op de stijgende verantwoordelijkheid als medebestuurder. De directie heeft blijk gegeven vertrouwen te stellen in de capaciteiten van de heer Leo Spanjaard en hoopt dat deze in dat vertrouwen niet zal teleurstellen.' Leo dankte 'de commissarissen voor het in hem gestelde vertrouwen, dat hij hoopte niet te zullen teleurstellen.' Per 1 april 1931 werd hij, als opvolger van Jacob, benoemd tot directielid, volgens Albert 'als eerste van een groep jongeren'. Leo, 34 jaar oud, kreeg de portefeuille 'verkoop'.

In de jaren dertig werden door de economische crisis de bedrijfsresultaten slechter en in de directie groeiden de tegenstellingen. In 1938 leidde dat tot 'de burgeroorlog in Borne'. In het rapport van de bemiddelingscommissie valt te lezen hoe stevig Leo stelling nam. Zo schrijft hij aan zijn vader: 'De laatste vijf jaar is de leiding van de zaak beneden alle kritiek. Het begon met de steeds groeiende overmoed en hoerastemming van Isaac, de tijd van de grote beweringen en experimenten en al onze artikelen (die) een voor een verloren gingen. Toen kwam het steeds sterker wordende wantrouwen van mijn kant in de beweringen van Isaac, de overtuiging dat hij geen vakkennis heeft en dat het bedrijf aan dilettantisme is overgeleverd.' Leo keek met zijn universitaire kennis neer op Isaac, die vooral steunde op zijn decennia lange praktijkervaring.

Uiteindelijk leidde het rapport ertoe dat Isaac en Karel opstapten en dat Han, de zoon van Jacob en Ch. Gielen, als eerste niet-lid van de familie Spanjaard, in de directie werden benoemd. Han was toen 33 jaar oud en Leo was met zijn 43 jaar oudste van de directie. De oudjes Isaac en Karel zaten met Albert nu in de raad van commissarissen.

Veel maatschappelijke organisaties in Borne wilden graag een Spanjaard als voorzitter, vanwege de goede relaties en om aan geld te komen. Zo werd Leo in 1931 voorzitter van de net opgerichte plaatselijke Oranjevereniging. Na vele jaren werd er weer Koninginnedag gevierd en hij hield de slottoespraak: 'Door trompetgeschal werden wij hedenochtend gewekt. Vlaggen en wimpels hebben de anders zo rustige straten van ons dorp een feestelijk aanzien gegeven. Vrolijke stoeten zijn door de straten getrokken. Waartoe dit alles? Ik zal het u zeggen. Wellicht zijn er onder u, die wel eens voor langer of korter tijd in het buitenland hebben doorgebracht? Ik wil wedden dat zij, terugkomend, al was het maar één dag in Gronau of Bentheim, tot zichzelf zeiden: "Toch blij dat ik weer terug ben. 't Is daar even wat anders; ik voel me hier toch meer op mijn gemak." Dat gevoel is het dat maakt dat een dag als vandaag iets bijzonders voor ons is. Het is het gevoel van Nederlander te zijn, van te houden van het land, waar wij en onze ouders en voorouders gewoond hebben.' Mogelijk dacht Leo hierbij aan zijn eigen terugkeer uit Zuid-Amerika. Na een paar jaar werd hij als voorzitter opgevolgd door Han.

Jacob Spanjaard was de stichter van de Bornse Bouwvereniging, die veel woningen gebouwd heeft voor het personeel van de Spanjaardfabriek. Leo volgde hem begin jaren dertig op als voorzitter van de vereniging. Daarnaast nam hij van zijn vader eind jaren dertig de taak van secretaris van de familievereniging Berith Salom over. Albert was dat maar liefst 45 jaar geweest. Op 15 november 1940 stond er een mededeling in het Algemeen Handelsblad, ondertekend door Leo als secretaris en Karel Spanjaard als voorzitter, dat afstammelingen van de stamouders Salomon en Sara Spanjaard zich voor eind februari bij Leo konden melden om voor een uitkering in aanmerking te komen. Meisjes die aanspraak maken op de huwelijksgift moeten met de voorgeschreven bewijsstukken komen. Leo was ook bestuurslid van het Natuurpark Berg & Bos bij Apeldoorn, dat in 1934 werd aangelegd.

In 1932 verhuisde hij naar de mooie villa 't Roode Dak' in Delden. De Duitse bezetting had ook voor Leo grote gevolgen. In maart 1941 moest hij als jood ontslag nemen als directeur van de Spanjaardfabriek en een maand later werd hij op Duits bevel door burgemeester en wethouders van Borne ontslagen als voorzitter van de Bouwvereniging. In Delden was Leo de plaatselijke vertrouwenspersoon voor de Joodse Coördinatie Commissie (JCC), die

eind 1940 was opgericht om de joodse belangen te verdedigen tegen de bezetter. Deze JCC wilde, in tegenstelling tot de een half jaar later gestichte Joodse Raad, niet samenwerken met de Duitsers. Deze commissie kreeg weinig voor elkaar en werd in oktober 1941 opgeheven. Velen van de lokale vertrouwenspersonen van de JCC stapten over naar de Joodse Raad, maar Leo was toen al vertrokken. Want toen zijn mededirecteur Han Spanjaard in september 1941 door de Duitsers werd opgepakt, besloot hij onder te duiken en belandde in het westen van het land. Daar kreeg hij eind 1944 en begin 1945 te maken met de hongerwinter en liep een hongeroedeem op.

Na de bevrijding nam Leo, teruggekomen uit de onderduik en ondanks zijn nog zwakke gezondheid, het directeurschap van de Spanjaardfabriek weer op zich. Han was in Mauthausen vermoord en Leo was nu het enige lid van de familie Spanjaard in de directie en verbindende schakel tussen de beide andere directeuren Gielen en Tiedemann, die slecht met elkaar overweg konden.

In 1945 was Laura van Gemmert als vijftienjarige, dienstmeisje bij notaris Hiebendaal, de buurman van Leo. Zij herinnert zich zeventig jaar later nog goed dat Leo daar af en toe kwam dineren: 'Hij liep een beetje trillerig en mocht niet te veel eten. Alles moest met mate. Hij was niet uitbundig, maar ook niet somber en tijdens het eten veel aan het woord. Leo was keurig gekleed, smal gebouwd en niet heel groot. Hij had een hond, een taks. Ik vond het een aardige en rustige man, hoewel hij soms ontzettend nerveus was. Hij was niet gek op meisjes en zoals we het er nu over hebben, kan ik me voorstellen dat hij een homo was. Maar toen dacht ik daar niet aan en er werd over zoiets niet gepraat.'

Leo overleed, 'na een kortstondige ziekte' volgens de rouwkaart, op 20 december 1945 op 49-jarige leeftijd in een ziekenhuis in Almelo. Zijn vader was een week eerder overleden en zijn moeder Cateau Spanjaard-Zadoks moest de nalatenschap van zowel haar man als haar zoon regelen. 't Roode Dak' werd gekocht door Gielen. Vanwege blijvende conflicten kwam de inmiddels 69-jarige Karel Spanjaard terug als directeur om de bemiddelaarsrol over te nemen.

Leo Spanjaard is door dit verhaal hopelijk iets beter bekend geworden. Maar veel blijft onduidelijk. Waarom was hij vrijgezel en waarom stopte hij met zijn studies? Had hij een verborgen leven en was dat mogelijk een leven als homo? Als dat zo was, was het in die tijd heel moeilijk om daarvoor uit te komen. Te vrezen valt dat de mysteries rond Leo zullen blijven bestaan.

Met veel dank aan Annette Evertzen

Paul Denekamp is schrijver van *Verweven met Twente. De joodse fabrikantenfamilie Spanjaard (1800-2000)*.